

Лексичні засоби позначення дитячого віку в писемних пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.

ОКСАНА ЗЕЛІНСЬКА

Кафедра української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, к. 304, вул. Садова, 28, UA-20300 Умань

E-mail: zelinska67@ukr.net

(Received: 18 March 2019; accepted: 7 June 2019)

Тема дітей і дитинства в різні періоди розвитку суспільного життя була об'єктом глибокого різноаспектного зацікавлення багатьох науковців. Наріжним каменем, за висловом українського історика І. Сердюка, для всіх дослідників дитинства стала книга французького дослідника Ф. Ар'єса «Дитина і сімейне життя за старих часів», що вийшла друком у 1960 р. і виконала роль інтелектуальної провокації та зумовила справжній бум відповідних студій (СЕРДЮК 2018: 21). Ф. Ар'єс на прикладі домодерної Франції переконливо доводив, що середньовічне суспільство не виокремлювало дитини зі світу дорослих і сприймало її не як особу з особливим внутрішнім світом, психікою, потребами, а як «молодого дорослого». Тривалість періоду дитинства була дуже короткою і загалом обмежувалася часом, коли малесенька людина зовсім не могла обходитися без допомоги дорослих. Сучасна модель сприйняття дитинства, на переконання дослідника, почала формуватися аж із кінця XVIII ст. з появою освіти, спеціальних суспільних інституцій, змінами правової свідомості (АР'ЄС 1999: 8). Із висновками французького вченого корелюють результати спостережень польської дослідниці, яка описала в монографії життя дитини від середніх віків до XVIII ст. (ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK 2002), українського науковця І. Сердюка, який власне бачення історії українського суспільства XVIII ст. виклав у книзі з промовистою назвою «Маленький дорослий. Дитина й дитинство у Гетьманщині XVIII ст.» (СЕРДЮК 2018).

Досліджуючи специфіку сприйняття дитини і дитинства суспільством у різні історичні епохи, науковці прагнуть встановити межі дитинства, час настання дорослості та визначити вікові періоди в межах дитячого віку. З цього приводу К. Захарова слушно зауважила, що в більшості випадків періоди життя співвідносилися не з біологічним віком, а із соціальними ролями людей і формувалися під впливом соціальних інститутів (ЗАХАРОВА 2017: 81). Для сучасного суспільства звичним є поділ дитячого віку на періоди, які співвідносять передусім із функціонуванням освітньо-виховних інституцій.

Загальноновживаними є назви як самих періодів, наприклад *ясельний вік*, *дошкільний вік*, *молодший шкільний вік*, *старший шкільний вік*, так і назви осіб (*дошкільник*, *дошкільня*, *школяр*), однак для мовців у досліджуваний період ще не існувало таких критеріїв. Описуючи реалії дитинства в Україні XVIII ст., І. Сердюк акцентує, що сучасні вікові періодизації не можна застосовувати до ранньомодерної доби, коли дитина жила в іншому соціальному та психологічному середовищі, не зазнавала впливу школи, тому вона не вписується в сучасні схеми поділу дитинства на вікові періоди (АРЬЕС 1999: 40, СЕРДЮК 2018: 45).

Аналізуючи феномен дитинства, науковці побіжно торкаються і питань номінації окремих періодів дитячого віку. Ф. Ар'єс зазначає, що в повсякденний ужиток входили назви, засвоєні з давніх наукових трактатів, однак зауважує, що коли постала потреба перекласти античні праці з латинської мови на французьку, то в останній забракло слів: до семи латинських назв на позначення періодів людського життя у французькій мові знайшлося тільки три відповідники – *дитинство*, *молодість*, *старість*. Крім того, молодість усвідомлювалась як зрілий вік, тому для юності не залишалося місця.

Аналізуючи французьку мову XVII ст., Ф. Ар'єс констатує, що в ній не вистачало слів для відокремлення зовсім малих дітей від старших, так само було і в англійській мові. Розмитими в мовному вираженні були межі між підлітковим періодом і юністю та між юністю і молодістю. Ще одне цікаве зауваження французького дослідника стосується того, що поняття дитинства пов'язували передусім із поняттям залежності, а тому дитинство завершувалося тоді, коли відбувалося зменшення залежності (АРЬЕС 1999: 37–40). Розробляючи тему дитинства на українському матеріалі, історик І. Сердюк також принагідно торкається питань називання вікових періодів дитинства і припускає, що різні дискурси мали власні лексичні набори для маркування дитячого віку. Ці дискурси дослідник розрізняє у площині вченої і традиційної культури (СЕРДЮК 2018: 57).

У цій статті проаналізуємо, які лексичні засоби уживались у писемних пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. для позначення дитячого віку та як вони відображали уявлення про вікову диференціацію дитинства.

Джерелами для дослідження стали різножанрові писемні пам'ятки української мови названого періоду: пам'ятки ділової мови, лексикон П. Беринди, твори П. Могили, І. Гізеля, релігійні тексти, проповіді І. Галятовського, А. Радивиловського, поетичні твори.

Передусім зазначимо, що роль маркерів дитячого віку виконували лексеми на позначення дітей: це спільнослов'янська лексема *діти* (ЕСУМ 2: 93), *дѣтици*, *дѣтище* (СУМ XVI–XVII 8: 26), етимологічно споріднені *дитя* і *дитина* (ЕСУМ 2: 79) та численні деривати. Синонімічний ряд на позначення дітей в українській літературній мові кількісно розширювався за рахунок церковнослов'янської мови, яка мала вагомий вплив на розвиток східнослов'янських мов (ЗОЛТАН 2014: 14). У писемних пам'ятках, крім загальнонародних назв, уживалися засвоєні з церковнослов'янської мови лексеми: *младенец*,

отрок, отроча, отроцищ, отроцище, отроковиця, чадо. Більшість назв на позначення дітей, засвоєних з церковнослов'янської мови слів, не збереглася в активному вжитку в українській мові, але з різними лексико-семантичними відтінками побутують у російській мові (Козырев 1968: 213). Писемні пам'ятки засвідчують активне використання зменшувально-пестливих форм: *дітки, дітоньки, діточки, дитятко, отрочок, отрочатко*.

Вивчаючи історію дитинства в Україні за часів Гетьманщини, І. Сердюк одним із завдань окреслив встановити не тільки вікову межу, з якої дитина перестає бути дитиною, а й визначити час, коли вона сприймається як дитина. Дослідник констатує, що уявлення тогочасного соціуму ґрунтувалися на положеннях Святого Письма і середньовічній європейській спадщині. Передусім учений звернувся до правових документів, згідно з якими в українському суспільстві дитина набувала такого статусу одразу після того, як ставало відомо про вагітність жінки. І. Сердюк зазначає, що норми Литовського статуту (розділ 11) захищали дитину ще до її народження, в лоні матері дитина набувала майнових прав, а в статті 15 було передбачено відповідальність за шкоду, завдану вагітній, унаслідок чого вона втратила дитину (Сердюк 2018: 47, 50).

На лексичному рівні сприйняття початку дитячого віку ще до народження виявляється в тому, що для номінації народженої і ненародженої дитини вживали ті ж самі слова. Наведемо для прикладу фрагмент із Пересопницького євангелія (1556–1561 рр.), що є першим відомим перекладом канонічного тексту українською книжкописемною мовою. У євангельському оповіданні ще ненароджену дитину вагітної Єлисавети названо словами *младенець* і *отроча*, які в українській літературній мові того періоду уживались як загальні назви на позначення дітей: «И сталоє коли оуслышала и елисавета поздоровлена ѿ мрії. Розыгралса *младенець* в животѣ еи. И наполнила дѣха стога елисаветѣ. И възопила голосомъ великимъ рекоучи. Бл(с)вена ты в женахъ. И бл(с)вень плод живота твоего. Бо коли сталъса голосъ поздоровлена твоего розыгралоса *отроча* в животѣ моемъ» (ПС 250). У цій же цитаті зі Святого Письма автор Нягівських повчань уживає слово *дитина*: «Коли учула Елисавета привѣтъ Маринѣ, изигралася *дѣтина* у чревѣ еи» (Няг. повч. 49). Назва *отроча* на позначення ненародженої дитини засвідчена в богослужбовому тексті «Требнику» П. Могили (1646 р.): «Никтоже въ чревѣ матернѣмъ затворенное *отроча* Крестити да дерзнетъ» (Мог., Требник 1: 31). У пам'ятці ділової мови батько називає майбутню дитину *дитятком*: «Злецаю... у в опеку и в оборону жону мою Раину... и дети мои сына Александра и дочки Федору и Богдану и тоє *дитятко* мое, которымъ жона моя бременна ходитъ...» (ВГ 182).

Далі розглянемо, які назви в писемних пам'ятках української мови відображають уявлення про дитячий вік і його підперіоди після народження дитини. Цікаві спостереження про обґрунтування в давні часи вікової періодизації людського життя знаходимо у праці французького вченого Ф. Ар'єса. Дослідник зазначає, що автори середньовічних трактатів приділяли велику

увагу розробці теми вікових періодів. Їхнє виокремлення пов'язували переважно із символікою чисел: наприклад, сім періодів пов'язували з кількістю планет, дванадцять – зі знаками зодіаку та кількістю місяців у році, чотири періоди – з чотирма елементами, чотирма темпераментами, чотирма порами року. Категорії антично-середньовічної науки увійшли в повсякденність: стихії, типи темпераментів, планети та їхній астрологічний зміст, символіка чисел (Арьес 1999: 30–36). Поділ людського віку, кратний семи, подав Гіппократ, виокремлюючи сім стадій: перша – *дитина*, вік до семи років, кожна наступна була кратна семи; *підліток* – до 14 років (7×2); *юнак* – до 21 року (7×3); *молода людина* – до 28 років (7×4); *муж* – до 49 років (7×7); *літня людина* – до 56 років (7×8) і останній віковий період – *старість* (Гіппократ 1944: 434).

Багато зразків періодизацій людського життя з праць середньовічних учених наводить історик Т. Гошко: французький лікар і доктор медицини Бернар де Гордон (1270–1330) у «*Liber de Conservacione Vitae Humanae*», виданому 1308 р., поділяє людське життя на три періоди, перший з яких *Aetas pueritiae* – від народження до 14 років, другий – від 14 до 35 років; третій – *Aetas senectutis* – від 35 років до кінця життя. У XIII ст. Філіп Новарський у трактаті «Чотири віки людини» проводив паралель між етапами людського життя і порами року (Гошко 2017: 37). Найчастіше, зазначає дослідниця, в середньовічних теоріях крайні дати окремих періодів людського життя були кратними семи, рідше іншим числам, що мали символічне значення. Т. Гошко подає відомості із середньовічного трактату «Велике зібрання всілякого роду речей», у якому визначено: «Перший вік – дитинство (*enfance*), починається з народження дитини і продовжується до семи років, в цьому віці всяка істота називається немовлям, тому що в цьому віці вона не вміє ні говорити, ні складати досконало фрази; за дитинством іде другий вік, який називається *pueritia*, і називають його так, тому що людина в цьому віці схожа на зіницю ока, і триває цей вік до чотирнадцяти років. Потім приходить черга третього віку, який називається отроцтвом (*adolescence*) і триває до 21 року. У трактаті Ісидора Севільського виділено шість періодів: вік немовляти триває до семи років, дитинство – до 14, період дорослішання – до 28 років, зрілість у людини настає у 50 років, а у 70 – старість» (Гошко 2017: 37). Із представленого в публікації Т. Гошко матеріалу постає, що не кожен середньовічний книжник виокремлював підперіоди саме в межах дитячого віку.

В українських пам'ятках писемності матеріал про поділ людського життя на періоди, включаючи дитячий вік, та назви, що їм відповідають, знаходимо в «Лексиконі славенороському» Памво Беринди (Київ, 1627 р.). У перекладній частині автор найвизначнішого староукраїнського словника тлумачить реєстрові слова на позначення людини певного віку як назви одного «із семи ступенів життя людського». Межі вікових періодів у лексиконі співвіднесено з назвами осіб відповідного віку (кількість років позначено в пам'ятці кириличними літерами). Реєстрове *младенец* Памво Беринда перекладає синонімами *отроча*, *дитя* або *ви́росток* *лѣтъ ̑* (трьох років) і додає вказівку,

що це перший віковий ступінь життя людини: «Первый степень от седми члчкаго житія» (ЛБ 64). До реєстрового *отрочищъ* П. Беринда подає тлумачення, що це *младенец дев'яти років* і є третім ступенем людського життя: «г̃ стѣн члч жи(т), зри юноша» (ЛБ 154). На позначення четвертого ступеня, що дорівнював *дванадцяти рокам*, задокументовано лексему *отрок*: «выросток, пахоля, пахолок, ѿ лѣт ѿ стѣн члч жи(т)» (ЛБ 154). П'ятому періоду – 15 рокам – відповідає реєстрове *юноша*, яке в перекладній частині пояснено словами *младенец, молодец, парубок* і зазначено, що це «п'ятий степень от седми члчкаго житія». Лексикограф також указує, що за іншими джерелами цей вік становить 20 років (ЛБ 159). У реєстрі словника зафіксовано лексему на позначення шестирічної дитини: «Дѣтищъ значить быти лѣт ѿ», що є, очевидно, другим віковим періодом (ЛБ 34).

Отже, п'ять із семи наведених у лексиконі П. Беринди ступенів людського життя є віковими періодами, виокремленими в межах дитячого віку. Кожному періоду в реєстровій частині словника відповідає така церковнослов'янська лексема: дитина 1–3 років – *младенец* (отроча, дитя, виросток), 3–6 років – *дѣтищъ*, 6–9 років – *отрочищъ*, 9–12 років – *отрок*, 12–15 (20) років – *юноша*. П. Беринда подав цю періодизацію, дотримуючись теорії Максима Грека про поділ людського життя на сім окремих періодів, які святогорець виклав у праці «Седмь степеней челоѡческаго житія» (Німчук 1980: 126). Однак перекладна частина словника, що фіксує українську лексику, не засвідчує чіткої кореляції назв дитини з етапами її дорослішання.

Проаналізований матеріал писемних пам'яток показує, що лише кілька назв відображали вікову градацію і були закріплені як спеціальні найменування осіб одного визначеного віку і не вживалися на позначення іншого. До них належать лексичні одиниці, якими називали новонароджену і грудну дитину. На позначення дитини, яка нещодавно народилася, у пам'ятках засвідчено словосполучення в церковнослов'янському варіанті *новорожденный младенецъ*: «По рѣствѣ... въ осмый днь приносится новорожденный младенецъ от бабы к Цркви» (Мог., Требник 1: 46); «Яко новорожденные млднци, словесное небесное млеко возлюбите» (Рад., Вінець рна зв). Субстантивом *новонароджений* «людина, яка недавно або тільки що народилася» послуговуються в українській мові і нині, але в тлумаченні не зазначено, коли саме завершується період новонародженості (СУМ 5: 435). За церковною традицією, період новонародженості, вірогідно, завершувався часом, коли вже необхідно було охрестити дитину, тобто через сорок днів після народження: «В четирдесять дній *младенецъ* законному храму принесеній» (Мог., Требник 1: 50). Період до хрещення К. Смолярек визначає як перший етап життя людини (SMOLAREK 2013: 209).

На позначення грудної дитини пам'ятки документують лексеми з прозою мотивацією *немовля* і *немовятко*: «Разбойник един... яко обачил *немовлятко* Ісуса и матку его Марію, его носячую... з драпѣжного звѣра отмѣнился в скромного и тихого баранка» (Рад., Опов. 209); «*Немоватка* засе же мают быти окрещени... не чекаючи съвершенныхъ лѣт и в зросту» (Мог.,

Требник 1: 905), вони відомі і в сучасній мові зі значенням «дитина, яка ще не вміє говорити; грудна дитина» (СУМ 5: 338). Отже, тлумачення, подане в сучасному словнику, поєднує щонайменше два вікові періоди – грудної дитини і період, коли дитина ще не навчилася говорити, але вже перестала бути грудною.

Колоритною і прозоро мотивованою на позначення дитини грудного віку є лексема *пеленчатко*, зафіксована в «Лексиконі» П. Беринди в перекладній частині до реєстрового церковнослов'янського слова *дѣтище* (ЛБ 34), проте її досі не вдалося виявити в інших пам'ятках. Є. Тимченко у «Матеріалах до словника» реєструє це слово, але ілюструє його тільки прикладом із лексикону П. Беринди (Тимч., Матер. 2: 40).

Назви осіб за віком представлено в пам'ятці богослужбової літератури «Требнику» П. Могили. Автор їх подає, викладаючи порядок здійснення церковних чинів хрещення, поховання тощо. Для номінації грудної дитини П. Могила обирає лексему *младенец* і додає коментар, що цей віковий період триває, поки дитина не вміє говорити: «Младенци нарицаются дѣти ссушій млеко доколиже глаголати не могут» (Мог., Требник 1: 649). Однак у широкому вжитку назва *младенец* не була ототожнена саме з цим віком, про що йтиметься у статті далі. На позначення немовляти П. Могила вживає також варіант *младя*: «Блѣви настоящее младя и на главу его блвение твое да снидетъ» (Мог., Требник 1: 96); «Влдко Гди Вседержителю, исцелаяй всяк недуг... днесь родившую рабу твою исцели... и сего младенца его же породил... помилуй ю и *отроча* по вѣлицей мл(с)ти твоей... и изъ нея рожденное младя, сподоби поклонитися земному храму» (Мог., Требник 1: 43–44). І. Срезневський у «Матеріалах...» до реєстрового *младя* подає відповідник *младенец* (Срезн. 2: 158).

У сумарії з Пересопницького євангелія до глави, в якій ідеться про благословіння дітей, перекладач уживає зменшувальну форму *младенчик* і додає вказівку, що це діти, які ще не вміли говорити: «Св(г)листа виписоует якъ хс *младенчики* которий еще не мовили ку собѣ пригорьтає» (ПЄ 291). Отже, наведені контексти з пам'яток засвідчують, що мовці виокремлювали в межах дитинства віковий період від народження до набуття здатності говорити.

Дослідники дитинства пишуть про особливе значення семиріччя як етапу дорослішання дитини, особливо важливим цей період був для релігійної практики. За християнською традицією, до настання семи років дитину вважали безгрішною, такою, що не розрізняє добра і зла, бо має *неразсудний ум*, а після досягнення семи років дитина може піддаватися спокусам і вже повинна сповідатися. Згідно з «Требником» П. Могили, якщо дитина помирає у віці після семи років, то *отрочищу седмолѣтному* здійснюють інакший чин поховання, ніж дитини молодшої (Мог., Требник 1: 651). Для номінації дітей, які вже навчилися говорити, і до семи років П. Могила вживає однослівну назву *отроча*, засвоєну з церковнослов'янської мови: «Дѣти же нарицаются *отрочата* ѿтоколи же глаголати начнут, даже до седмого лѣта» (Мог., Требник 1: 649).

Про семирічний рубіж на шляху дорослішання дитини знаходимо відомості у творі І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку» (1669 р.), де автор зазначає, що діти до семи років не повинні дотримуватися посту, але наголошує, що після семи років уже *не так*: «Лѣта освобождают от поста дѣтей ибо дѣтем при отлученіи от сосець предъ седмим лѣтомъ ослаба в постѣ бывает, по седмом же лѣтѣ не тако» (Гізель 63). Після семи років настає якісно інший етап дорослішання дитини, пов'язаний із її здатністю усвідомлювати свої вчинки: семирічні діти, за словами І. Гізеля, *начинають розумѣвати*: «Обаче отрочата людей невѣрныхъ не имуще седми лѣт, кое время начинаютъ разумѣвати, не достоит да бы были крещены противу воли родителей ихъ» (Гізель 77).

У зв'язку з розвитком освітніх інституцій семиріччя стає віковим періодом для секулярної практики: із семи років діти починали здобувати освіту, про що знаходимо відомості, наприклад, у заповіті В. Загоровського (1577 р.): «Кгды ж дѣтям моим Бог милостивый даст по семи лет, мает еє милость дяка добре учоного и цнотливого способити» (Загор., Дух. зав. 171). На цей факт звертає увагу І. Сердюк, цитуючи висновок із книги про студентів Київської академії: «Семирічний вік фігурує як рубіж, з якого слід було починати перші кроки на шляху здобуття знань» (Сердюк 2018: 59).

Останньою стадією дорослішання дитини була юність. У сучасному трактуванні *юність* визначають як «період життя людини до зрілості, коли відбувається нагромадження й розвиток життєвих сил організму; молодість» (СУМ 11: 614). У писемних пам'ятках на позначення юності засвідчено іменник *юність*, з яким ототожнено назву особи – *юноша* та атрибутив *юний*, що вживався і як субстантив. Вище вже було наведено фрагмент із «Лексикону» Беринди, де реєстрове *юноша* тлумачено як період життя з 15 років (ЛБ 154).

Промовисту характеристику вікового періоду юності подано у книгах «О воспитании чад» (1609 р.) та «Іфіка ієрополитка» (1712 р.), де юних осіб порівнюють зі сліпими, а саму юність – із розгнuzданим конем: «Якоже нѣкій конь сверпый, якоже нѣкій звѣрь неукротимый сицева есть юность» (О восп. чад 91); «Сверѣпа вещь есть юность, многихъ требующа настоателей, педагоговъ вслѣдователей; воспитателей. Аще же души отрочате приставити подобает педагога» (О восп. чад 91, 94). Проте зауважимо, що і в цих книгах лексеми *юность* і *юний* не ототожнюються з чітко окресленим періодом дитинства. У названих творах, що є яскравими репрезентантами тогочасного педагогічного дискурсу, обґрунтовують необхідність виховувати дитину і давати їй освіту: «Ничтоже тако погубляет юных якоже ласканіе и слѣпая родители любов к чадомъ» (Іфіка 50); «Слѣпотѣ юныхъ подати искусныхъ вождохъ поле(з)но и нуж(д)но е(ст) оученіе юнымъ» (Іфіка 50); «В... училищахъ полезнѣе будет юнымъ навикати всаческаго наказаніа» (Іфіка 50). Назви *юний* і *юність* у текстах цих творів є радше загальним позначенням усіх вікових періодів дитинства, а не останнього перед настанням повноліття.

Інші загальні назви на позначення дітей не були співвіднесені з певним віковим періодом у межах дитинства. Наприклад, лексемами *младенець* і *отрок* (*отроча*), які сучасний мовець ототожнює з немовлям і підлітком, у па-

м'ятках української мови називали дітей різного віку. Тексти пам'яток української мови засвідчують, що лексемою *младенець* і фонетичним полонізмом *млоденец* позначали і новонароджених, і старших дітей, наприклад: «А тото вамъ знаменіє. Найдете *младеньца* пеленами повитого, а положеного въ яслехъ. И нашли тамъ Марію Їсосифа и дитя лежачее въ яслехъ. А оузрѣвши рославили то што є(ст) имъ повѣдено о томъ дитяти» (ПЄ 252). За євангельським оповіданням, цар Ірод наказав убити маленьких діток до двох років у Вифлеємі. У переказах цієї історії засвідчено слова *млоденци*, *отрочата*: «*Млоденци* во Вифлеомѣ вои убиваютьї от сосцу родительныхъ сильно отгержаютъ» (Вел. 43); «Рогнѣвал ся Ирод на вѣщковъ, а з злости и шаленства и з зарости *отрочата* позабывати росказаль» (УЄ 893); «...От Ирода избѣенныхъ *младенцехъ*» (Гізель 344). Водночас спостерігаємо, що *младенцями* називали дітей, які вже відвідували навчальний заклад, наприклад, автор шкільної граматики Л. Зизаній у передмові звертається до *младенцев*, яких далі називає *спудеями* (Зиз., Грам. 8). На позначення осіб шкільного віку послуговується цим словом І. Галатовський: «Григорій Трофимович зъ мѣста Чернѣгова будучи *млденцемъ* учился в коллегуумѣ Киевскомъ Могилеанскомъ» (Галят., Ключ 362). А. Радивилівський у проповіді називає *младенцемъ* уже дорослу людину: «Рекл Хс до едного богатого *младенца*...» (Рад., Вінець рмз). Інший контекст цього ж автора засвідчує синонімію лексем *млоденец* і *юноша*: «Хртос Спситель споткавши ся въ брамѣ з тѣломъ того умерлого *млднца* воскрешаетъ его мовячи, *Юноше*, тебе глѹ востани» (Рад., Вінець їог зв.). К. Зіновіїв *младенцемъ* називає особу, яка вже може одружуватися: «В шѣстнадцатихъ лѣтъ слушно *мл(д)нца* женити» (Зінов., Вірші 118).

У писемних пам'ятках широко засвідчено засвоєну з церковнослов'янської мови лексему *отрок* та однокореневі. Наприклад, *отроками* П. Могила називає дітей, які йтимуть навчатися: «Чи(н) бл(с)венїа *отроковъ* въ оучилицѣ» (Мог., Требник 2: їска).

Словом *отроча* здебільшого номінували новонароджену і грудну дитину, наприклад, у текстах молитов за здоров'я матері і новонародженої дитини чи в описах таїнства хрещення: «Рабу твою, днесь родившую *отроча* помилуй и из нея рожденнаго *младенца* соблюди от всякія горести» (Мог., Требник 1: 44); «Раздрѣшаєть Іерей пояс дѣтишу... омочаетї въ водѣ чистой... и кропить *отроча*» (Мог. Требник 1: 94); «Аще бы *отроча* зѣло было недужно... тогда должна его сама баба крестити» (Гізель 76). І. Гізель називає *отрочамъ* грудну дитину, зазначаючи, що жінкам не треба дотримуватись посту, коли вони вигодовують дитину: «женамъ доящимъ сосци своими *отрочатъ*» (Гізель 63). Однак лексему *отроча* уживають і на позначення старшої віком дитини, яка вже потребувала цілеспрямованого виховання: «Аще же души *отрочате* приставити подобаетъ педагога» (О восп. чад 94).

У пам'ятках засвідчено дериват *отроковиця* на позначення дівчинки. Проповідник А. Радивилівський, переповідаючи притчу з Євангелія від Луки про те, як Ісус воскресив доньку Іаїра, цитує Христові слова: «Хс руку свою Бзкую вложилъ на умерлую дщерь... и воскресилъ оную мовячи: *отроковице*

востани» (Рад., Вінець тді зв.), але цей контекст не дає підстав визначити вік дитини, названої лексемою *отроковиця*. Указівку на вік – 11 років – подає в поетичному творі К. Зіновіїв: «безвременно замуж давают дѣвицы: въ еди-надесятих лѣтах *отроковицы*» (Зінов., Вірші 117). У «Словнику української мови» значення цього слова тлумачать як *дівчинка-підліток* (СУМ 5: 810).

Переконалим свідченням синонімії назв на позначення дітей і відсутності в їхній семантиці чіткого розрізнення за віковим періодом стає вживання їх у тексті однієї пам'ятки. Наприклад, у статуті Львівської братської школи на позначення дітей, які будуть відвідувати школу, засвідчено назви і загальнонародні, і церковнослов'янські: *діти, дітище, дитина, отрок, отроцищи*: «Дидаскал, взявши порученное ему *дѣтище*, маєть его учить с промыслом доброй науки; учить дидаскал и любити маєть *дѣти* вси заровно; помагати всяким способом *дѣтину* ку науцѣ приводити»; «Сходитися мають *отроцища* до школи на годину певную; в кожный порану маєть пильне смотрити дидаскал елиби якого *отрока* не било» (Поряд. шк. 38, 39). Синонімічний ряд засвідчено в книзі «О воспитании чад» (1609 р.), на титулі автор уживає лексему *чада*, а далі використовує синонім *діти*: «О въспитаніи *дѣтей*... В общую ползу родителемъ и *дѣтемъ*» (О восп. чад 77–81). У текстах педагогічного призначення лексеми на позначення дітей позначають осіб, які навчаються, а тому стають контекстуальними синонімами до спеціальних найменувань учнів.

Про синонімію назв свідчить зіставлення перекладних текстів. Наприклад, у восьмому біблійному псалмі є рядки, що в сучасному викладі звучать так: «З уст *дітей і немовлят* учинив Ти хвалу» (Біблія, Книга Псалмів, псалом 8: 3). Згідно з Євангелієм від Матвія, коли Ісус Христос прибув до Єрусалима й увійшов до храму, то малі діти, побачивши його, вигукнули: «Осанна Сину Давидовому!». Звертаючись до здивованих і розгніваних архієреїв і книжників, Спаситель нагадав їм про старозавітне пророцтво і процитував 8 псалом: «Чи ж ви не читали ніколи: „Із уст *немовлят і тих, що ссуть, учинив ти хвалу*“» (Біблія, Єв. Матв. 16). Отже, у тексті псалма йдеться про грудних дітей і маленьких, які ще не вміли говорити. В Острозькій Біблії (1581 р.) у тексті цього псалма на позначення грудної дитини вжито слово *ссуций*, а маленької *младенец*: «Изь уст *младенец и ссуцихъ* совершил еси хвалу» (Остр. Біблія 1: 575). У новозавітній частині Острозької Біблії дітей, які прославляли Христа, названо *отроками*, а в прямій мові, що є цитуванням псалма, ужито ті ж лексеми – *младенец і ссуций* (Остр. Біблія 2: 372). У Пересопницькому євангелії перекладач у переказі також уживає лексему *отрок*, а в цитаті з псалма, яку проголосив Ісус, так само *младенец і ссуций*: «Видіваше же архієрєе и книжники чудеса иже сътвори и *отроки* зовущаа и глщаа в цркви: Осанна сыну дв(д)ъ, гніваючиса рекли ему, слышиш ли што тии мовать. А рекль им: а чи есте николи не читали: изъ оустъ *младенецъ и еще ссуцихъ* съвршили еси хвалу» (ПС 178). Отже, процитований матеріал пам'яток засвідчує, що грудних дітей названо церковнослов'янізмом *ссуций*, який, безперечно, у народній мові не вживався.

На відносну вікову ознаку дитини вказував ад'єктив *малий*, який поєднувався з назвами на позначення дітей. Порівняймо контексти, у яких *малий* ужито стосовно дітей різного віку:

– новонародженої дитини чи грудної дитини: «Єдно дитятко *малое*, пелюхами повитое, въ колисцѣ противъ прирощенью своему промовило, же видѣло прѣ(с)тую бѣцу. Потымъ знову тоє немоватко умовкло» (Галят., Ключ 262); «Въ Вифлеемской пещерѣ... новорожденного своего царя поклоном учтили... поклонишася приигравають *маленькому* дѣтинцѣ, тѣшатъ плачучого...» (Туптало, Проповіді 80);

– трирічної дитини: «Дитятко теж *малое*, только у трох лѣтах, образили, зранили» (СУМ XVI–XVII 8: 27);

– контекст, у якому *малим* названо старшого хлопчика: «Хлопа *малое*, жегнаючи тую панну кр(стомъ) стымъ выгнал з неї злого духа...» (Галят., Ключ 302).

З наведених далі характеристик, що є фрагментами з текстів проповідей, можемо стверджувати, що *малі* – це діти до семи років, бо, згідно з християнською традицією, саме вони ще не розрізняють добра і зла: «Убо мусим признати себѣ тоє, жесмо грѣшнѣи єсмы... кромѣ *малыхъ* дѣтей, которіи не познають єщи а нѣ злого, а нѣ доброго» (Семя 43); «У в *малыхъ* дѣтехъ не пануєть памятозлобіє...» (Семя 110).

У пам'ятках натрапляємо також на слово *малолітній*: «*Малолѣтний* отрокъ, когда сверсника своего в лучшем одѣянии zobачить нѣкоєюсь... завистью на него порушається» (Семя 110). Найбільш вірогідно, що малолітніми вважали дітей від семи до чотирнадцяти років. Згаданий у наведеному контексті *отрок* уже пізнав гріх заздрості, отже, він мав більше, ніж сім років. Нижню межу малоліття можемо встановити за церковною заборонаю до взяття шлюбу. І. Сердюк зазначав, що важливою ознакою дорослості була можливість брати шлюб (Сердюк 2018: 67). Перепоною до взяття шлюбу якраз було малоліття, на позначення якого І. Гізель ужив словосполучення *скудость лѣт*, зазначивши, що шлюб може брати хлопець після чотирнадцяти років, а дівчина – після дванадцяти: «Препона ест *скудость лѣт*, єже возбраняєть супружества... егда женихъ не имать от рождения своего лѣт четыринадесяти, а невѣста дванадесяти» (Гізель 99). Отже, можемо припустити, що *малолітні діти* – це діти від семи до чотирнадцяти років, такі, які ще не досягли належної фізіологічної зрілості. Поняття про малоліття загалом відповідає і сучасним уявленням. Наприклад, відповідно до сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (Сімейний кодекс: стаття 6).

Крім назв осіб, які ототожнюються з дитячим віком, в українських писемних пам'ятках широко представлено назви періоду дитинства. З-поміж них засвідчено однослівні найменування, виражені абстрактними іменниками *дитинство*, *немовятство*: «Избралъ наказаніє и боазнь Бжїю єще ѡ(т) *немоватства* своего» (Рад., Огородок хѣи). Лексема *дитинство* була широкоживаною в українській мові XVI–XVII ст. (СУМ XVI–XVII 8: 26) і залишилася

в лексичному складі до сучасного періоду, а іменник *немовятство* не вдалося виявити в інших пам'ятках.

Крім однослівних назв, уживали словосполучення іменників *вік*, *літа* з атрибутивами *дитинний*, *младенческий*: «Повѣдають в Чернѣгови обыватели давнії которіи будучи в *дитинном вѣку*... же они малими дѣтми будучи од старых продков своих науку такую чували» (Галят., Ключ 350); «Я... Илля Иванович... трудами многими от *дитинних лѣт* моихъ ослабѣлого умом же здравого» (Док. Маз. 973); «А што ся дотычет хованя сына моего... ховати звлаща в *летех дитинных* в ласковом мл(с)тивои опеце и науце его» (ВГ 161).

Назви більшості вікових періодів життя людини, включаючи і дитячий вік, засвідчено у творах українського проповідника А. Радивилівського: «Єсли уважимъ кождый вѣкъ житѣя члвчскаго на семь свѣтѣ жадного не машъ которго члвкъ народженний на сей свѣт не терпѣл якои бѣды и скорби. Терпятъ *немовятка* розныи болѣзны, трпят и *вѣку млденческаго* и *вѣку мужескаго* и наибарзѣй *вѣку старческаго*» (Рад., Вінець ті зв.). З наведеного контексту можемо зробити висновок, що автор розрізняє вік, якому відповідала назва *немовятко* і *вѣк млденческий*. В іншому фрагменті тексту проповідник уживає назви *немовятство*, *дитинство* і словосполучення *молоді літа*: «...и як ся з *немовятства* и *дитинства*... было привычаило от того жаднымъ промысломъ отдалити от себе не могло... и отоль есть явно же кто ся до якихъ грѣховъ зъ *молодыхъ лѣтъ* привычаѣтъ не будетъ караный... то такъ в тыхъ грѣхахъ состарѣтъ» (Рад., Вінець іое).

У проповіді А. Радивилівського спостерігаємо використання синонімічного ряду на позначення вікового періоду зі стилістичною метою. У казанні, присвяченому святому Миколаєві, автор прагне вразити слухачів відомостями про те, що Чудотворець виявляв свою святість ще з дитинства, і використовує низку назв на позначення цього вікового періоду. Синонімічний ряд, об'єднаний семантикою «дитячий вік», утворюють абстрактні іменники *немоватство*, *дитинство* та словосполучення *лѣта млденческии*, *лѣта немовачии*, *младенческий вѣкъ*, *дитиннѣ лѣта*: «Избралъ наказаніе и боазнь Бжїю еще ѿ(т) *немоватства* своего ѿ яко мовить ѿ немѣ єдинѣ єдинѣ з Учителей Црковныхъ: Ты избранъ ѿ(т) чрева, сѣ ѿ(т) *дитинства*... смотрячи на его постъ... в *лѣтехъ немовачихъ*, кто не навѣлъ же мѣлъ чудо быти многимъ. [...] В *лѣте(х) мл(д)нчески(х)* чи не показовал себе Сѣль... иж мѣл быт чудо многим. [...] Гды теды сѣль Ніколае в *младенческомъ* своемъ *вѣку* не до игрѣ и пещотѣ... до цнот себе привычаваль» (Рад., Огородок хѣи–хѣѳ); «Сѣый Пр(о)рк Илїа еще в *дитинныхъ лѣтех* показаль тоє, же рука Г(с)дна бѣ на нем» (Рад., Огородок єнв).

Поняття про ранній вік людини передавав книжний фразеологізм *от младых ногтей*, збережений у слов'янських мовах (Цейтлин 1996: 75). На думку педагогічних діячів, уже з цього періоду слід починати виховання дитини: «Наставлять о(т) *младыхъ ногтей* въ страѣ бжїи, блгочестїи, ѿ добронравїи» (Перв. уч., Передм. 25).

У віковій періодизації дитинства важливим є настання дорослості, або повноліття, що зумовлено передусім правовим статусом повнолітньої особи. У досліджуваних текстах назви вікових періодів за диференційною ознакою «повноліття–неповноліття» найширше представлені в пам'ятках ділової мови, зокрема юридичних документах, що засвідчували право на успадкування – *тестаментах*, або *заповітах*, бо досягнення повноліття давало право розпоряджатися успадкованим майном. Поняття про повноліття–неповноліття передавали атрибутиви *дорослий* і *недорослий*: «Матка моя, оставшия по смерти отца моего вдовою з нами дѣтми своими *недорослыми*...» (Кн. Пир. 14); «...Лекговано позосталой Катри, в маленьких лѣтах, *недорослой*» (Кн. Полт. 74).

На позначення повноліття уживали стійкі словосполучення з компонентом *взрост* «*вік*»: *взрост лет* (дитинних) (СУМ XVI–XVII 4: 28), *взрост совершенноный*: «Прийдет до *взросту совершенного* дочка моя Мартуся» (Док. Маз. 988), а також словосполучення з церковнослов'янським *возраст*: *зуполный возраст*, *досконалый возраст*, *совершенноный возраст* (СУМ XVI–XVII 4: 187).

Вікові особливості дитини за ознакою *повнолітній* позначали словосполученнями *лѣта зуполные*, яке у сполученні з дієсловами *дорости*, *дойти* реалізувало значення «досягнути повноліття»: «Дети мои, дошедши *лет* свои(х) *зуполных*...» (ВГ 93); «Тое дитя дойшовши *зуполных лѣт* а довыдавши же жена моя померла... витисла мене з того грунту» (Кн. Пир. 124). Іноді атрибутив зі значенням «повнолітній» опускали і значення досягти повноліття виражали словосполученням *дорости літ*: «А естли бы теж дети мои *доросши лет* своихъ, хотели тую третюю часть мети...» (ВГ 24). Лексичні одиниці на позначення повноліття засвідчено і поза правовим дискурсом, наприклад: «Сіи вѣспріємници вѣ *совершенномъ возрастѣ*, а не в *дѣтинномъ* избрани и припущены быти имуть» (Мог., Требник 1: 33); «Смерть не допустивши ей до *дойзрѣлого вѣку* позбавила отца всеи надѣи...» (Рад., Вінець т зв.).

Отже, у пам'ятках української мови широко представлено лексичні засоби маркування вікового періоду людського життя – дитинства. Значення «дитячий вік» передусім реалізували загальні назви на позначення дітей, що були надбанням загальнонародної мови та засвоєні з мови церковнослов'янської. Спостерігаємо, що семантика лексем, за допомогою яких маркують дитячий вік, є виразником загальних уявлень про дитинство, спільних для тогочасних українського і європейського соціумів. Незважаючи на доволі широкий синонімічний ряд найменувань дітей, їхня семантика не відображала чіткої градації вікових періодів у межах дитинства, і лише кілька лексем були ототожнені з певним віковим періодом (*новорожденний*, *немовля*).

Досліджуваний матеріал підтверджує припущення про те, що різні суспільні практики послуговувались неоднаковим набором лексичних одиниць для маркування дитячого віку. У церковно-релігійній сфері послуговувались здебільшого церковнослов'янською лексикою, яка з великою вірогідністю не

уживалась у народному мовленні. Для правої сфери важливим було завершення етапу дитинства і настання повноліття, тому лексика на позначення цього вікового періоду найбільше представлена в пам'ятках ділової мови. Тексти педагогічного спрямування насичені як загальнонародною лексикою, так і засвоєною з церковнослов'янської мови, і вводять лексику на позначення дітей у коло номінацій на позначення осіб, які здобувають освіту.

Джерела

- Біблія = *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*. Українське біблійне товариство, 1992.
- ВГ = *Волинські грамоти XVI ст.* Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Київ: «Наукова думка», 1995.
- Вел. = Величковський І. *Твори*. Київ: «Наукова думка», 1972.
- Галят., Ключ = Галятівський І. *Ключ розуміння*. Київ: «Наукова думка», 1985.
- Гізель = Гізель І. *Вибрані твори*. Т. 1. Кн. 2. Київ–Львів: «Свічадо», 2009.
- Док. Маз. = *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах*. Упоряд. С. О. Павленко. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2007.
- ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–6. Київ: «Наукова думка», 1982–2012.
- Загор., Дух. зав. = Загоровський В. *Духовное завѣщание, 1577*. В кн.: *Українська література XIV–XVI ст.* Київ: «Наукова думка», 1988. 167–184.
- Зиз., Грам. = *Граммати́ка словенска. Съвершенна(з) иску́ства осми частей слова и иных ну(ж)дны(х)*. Новѣсоста(в)лен(н)а Л. З. Вільна, 1596.
- Зінов., Вірші = Зіновій К. *Вірші. Приповісті посполиті*. Київ: «Наукова думка», 1971.
- Іфіка = *Иѣ́ка ієрополі́тика или Філософі́а Нравоу́чителнаа сѹмволами и приуподоблені изасненна*. Київ, 1712.
- Кн. Пир. = *Пирятинські актові книги*. В кн.: *Стороженки. Фамильный архив*. Т. 6. Київ, 1908. 1–387.
- Кн. Полт. = *Актовья книги Полтавскаго городского уряда XVII вѣ́ка*. Вып. 3. *Справы вѣ́чистыя 1672–1680 годовъ*. Черниговъ: Типографія Г. М. Веселой, 1914.
- ЛБ = *Лексикон словенороський Памви Беринди*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961.
- Мог., Требник = *Могила П. Требник*. Київ, 1646.
- Няг. повч. = *Няговские поучения*. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с вводной статьей Л. Дژه. Ред. А. Золтан. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológia Tanszék, 2006.
- О восп. чад = *Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избраннаа ѿ вѣспитаніи чадъ*. Львів, 1609. В кн.: Науменко Ф. І. *Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький*. Львів: Видавництво університету, 1963. 73–116.
- Остр. Біблія = *Библія сиріч книги Ветхаго и Новаго Завѣ́та по языку словенску*. Острог: Друкарня К. К. Острозького, 1581.
- Перв. уч. = [Прокопович Ф.] *Первое оученіе отрокамъ*. Чернігів, 1760.
- ПЄ = *Пересопницьке Євангеліє*. 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказник. Вид. підг. І. П. Чепіга. Київ, 2001.
- Поряд. шк. = *Порядок школьный*. Львів, 1586. В кн.: *Пам'ятки братських шкіл на Україні*. Київ: «Наукова думка», 1988. 38–42.

- Рад., Вінець = РАДИВИЛОВСКИЙ А. *Вѣнецъ Хвѣ*. Київ, 1688.
- Рад., Огородок = РАДИВИЛОВСКИЙ А. *Огородокъ Маріи Бѣ*. Київ, 1676.
- Рад., Опов. = КРЕКОТЕНЬ В. І. *Оповідання Антонія Радивиловського*. Київ: «Наукова думка», 1983.
- Семя = *Сѣма слова Божіа на нивѣ сердець чловѣческихъ сѣаннаго*. Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1772.
- Сімейний кодекс = *Сімейний кодекс*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
- Срезн. = СРЕЗНЕВСКИЙ И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1912.
- СУМ = *Словник української мови*. Т. 1–11. Київ: «Наукова думка», 1970–1980.
- СУМ XVI–XVII = *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Вип. 1–16. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1994–2015.
- Тимч., Матер. = ТИМЧЕНКО Є. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Кн. 1–2. Київ–Нью-Йорк: Видавництво Інституту української мови НАНУ, 2002–2003.
- Туптало, Проповіді = ТИТОВЬ АН. *Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи*. Москва, 1909.
- УЄ = *Евангеліє учительное, або казаня на каждую неделю и свята урочистыи*. Єв'є: Друкарня Вільнюського братства, 1616.

Література

- АРЬЕС 1999 = АРЬЕС Ф. *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке*. Екатеринбург: «Издательство Уральского университета», 1999.
- ГИППОКРАТ 1944 = ГИППОКРАТ: *Сочинения*. Т. 2. Москва: «Медгиз», 1944.
- ГОШКО 2017 = ГОШКО Т. Уявлення про дитинство у кодексах міського права в Речі Посполитій XVI – початку XVII ст. *Місто. Історія, культура, суспільство* 2017/4: 37–56.
- ЗАХАРОВА 2017 = ЗАХАРОВА К. І. Дитинство як соціально-культурний феномен та мовний концепт. В кн.: *Нова філологія*. № 70. Запоріжжя, 2017. 80–85.
- ЗОЛТАН 2014 = ЗОЛТАН А. *Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам*. Москва: «Индрик», 2014.
- КОЗЫРЕВ 1968 = КОЗЫРЕВ И. С. Из истории формирования словарных составов русского и белорусского языков. *Известия Академии наук СССР* 1968/4: 291–300.
- НІМЧУК 1980 = НІМЧУК В. В. *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*. Київ: «Наукова думка», 1980.
- СЕРДЮК 2018 = СЕРДЮК І. *Маленький дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині у XVIII ст.* Київ: «К.І.С.», 2018.
- ЦЕЙТЛИН 1996 = ЦЕЙТЛИН Р. М. *Сравнительная лексикология славянских языков*. Москва: «Наука», 1996.
- SMOLAREK 2013 = SMOLAREK K. [rec.] Żołądź-Strzelczyk D., Kabacińska-Luczak K. Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII w. Warszawa, 2012. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 2013/1: 207–210.
- ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK 2002 = ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK D. *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002.

OKSANA ZELINS'KA

Department of the Ukrainian Language and Teaching Methods,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Lexical Means Denoting Child Age in Written Records of the Ukrainian Language in the 16th–18th Centuries

Research devoted to childhood as a social-cultural phenomenon has become more active in present-day science. Scientists study some peculiarities of the perception of child and childhood by society in different historical epochs, try to fix childhood limits and to define age periods within child age, and make a conclusion that in many cases, periods of man's life are correlated with social roles of people rather than with biological age, and they were formed under the influence of social institutes developing together with the evolution of society.

The present paper analyzes lexical means used in written records of the Ukrainian language in the 16th–18th centuries to denote child age and express the concept of an age differentiation of childhood. The written records of the Ukrainian language of different genres in the mentioned period were the sources of the research: e.g. business language records, P. Berynda's dictionary, religious texts, sermons, and poetic works.

Lexical units expressing child age to denote childhood as an age period of man's life and general names originating from colloquial language and taken from Church Slavonic were used to denote children. Written sources confirm an active use of hypocoristic forms.

The lack of a clear classification of childhood into separate age periods is seen in the system of children's names. Most of the general names denoting children did not represent an age gradation of childhood and only some words were special names of a child expressing an age characteristic: those were the names of a newly-born child and a baby.

Some adjectives combination with nouns to denote children indicated a relative age characteristic (*little, minor*) but the contexts in which phrases with the adjective *little* were used did not give a reason to distinguish between a little child and a young man.

In several sources, a seven-year period was classified as a special stage in a child's life, first of all, due to religious practice. According to Christian tradition, a child was considered to have no sins until the age of 7 since he or she cannot distinguish between good and bad. After that, he or she had to strive. In secular practice, the age of 7 became the time when a child would be sent to an educational institution. The texts of pedagogical orientation prove the synonymy of common names denoting children with special names of the individuals who get education.

A differentiation according to an age characteristic "adulthood" vs. "minority" can be seen clearly, which is explained by the legal status of an adult and, correspondingly, is expressed by the corresponding lexical denotations. The vocabulary denoting this age period is mostly represented by sources written in business language.

One can see that lexical semantics, with help of which child age is marked in records of the Ukrainian language in the 16th–18th centuries, gives a general concept of childhood common for Ukrainian and European social communities of that time.

Keywords: the Ukrainian language in the 16th–18th centuries, child age, childhood, written records, vocabulary denoting children, lexical semantics, polysemy, synonyms